

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha, 2016

Bc. Jaroslava Mištová

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

Scenáristika a dramaturgie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**POSTAVY S MENTÁLNÍM HENDIKEPEM V ČESKÉ
KINEMATOGRAFII 1993 - 2007**

Bc. Jaroslava Mištová

Vedoucí práce : BcA. Jaroslav Pozzi

Oponent práce:

Datum obhajoby: 15. září 2016

Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2016

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE

FILM AND TV SCHOOL

Screenwriting and Script Editing

BACHELOR THESIS

**CHARACTERS WITH MENTAL DISABILITIES IN
CZECH CINEMATOGRAPHY 1993 - 2007**

Bc. Jaroslava Mištová

Supervisor of the Bachelor Thesis: BcA. Jaroslav Pozzi

Opponent of the Bachelor Thesis:

Date of Defense: 15th September 2016

Allotment Academic Title: BcA

Prague, 2016

ABSTRAKT

V této bakalářské práci nejprve popisují změny pohledu společnosti na osoby s mentálním hendikepem v posledních stoletích, následně přibližují významy slov „mentální hendikep“ a stručně vysvětlují různé druhy klasifikace těchto hendikepů. Dále se zabývám přímo problematikou pojetí postav s mentálním hendikepem v české kinematografii v letech 1993 - 2007. Pro odhalení negativních stereotypů v českých filmech využívám rozboru konkrétních filmů z daného časového období a v závěru nejčastější negativní stereotypy objevující se v těchto filmech stručně shrnuji. Jedním z nejčastějších negativních stereotypů je například prezentace smrti – nebo nějaké formy zneškodnění, umlčení, či uvěznění - postavy s mentálním hendikepem jako jediné možné řešení pro takovou postavu i pro společnost.

THE ABSTRACT

This bachelor thesis describes the changes in society's view of people with mental disabilities in recent centuries at first, then it is approaching the meanings of the words „mental handicap“ and briefly explains the various classifications of these handicaps. I also work with concept of characters with mental disabilities in Czech cinematography 1993 - 2007. To detect negative stereotypes about people with mental disabilities in the Czech films I use analysis of specific films of that time period. And at the end I find the most common negative stereotypes in these films. One of the most common negative stereotype is the presentation of death - or any form of destruction, silencing, or imprisonment - a character with mental disabilities, as the only possible solution for the character with mental disabilities and society too.

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce, BcA. Jaroslavu Pozzimu, za trpělivost a rady při zpracování této práce.

Velké díky patří i mým blízkým za jejich pomoc a podporu nejen při psaní této bakalářské práce, ale i v průběhu celého studia.

OBSAH

1. ÚVOD	8
2. HENDIKEP	10
2.1. Osoba se zdravotním hendikepem ve společnosti	12
2.1.1. Mentální hendikep	13
3. FILMOVÁ POSTAVA	16
3.1. Kritéria pro výběr filmů	16
3.2. Stereotypy filmových postav se zdravotním hendikepem	18
3.2.1. Návrat idiota	19
3.2.2. Archa pro Vojtu	20
4. FANY	22
5. NUDA V BRNĚ	25
6. VÁCLAV	28
7. ZÁVĚR	31
8. POUŽITÁ LITERATURA	32
9. PŘÍLOHY	33

SEZNAM PŘÍLOH

1. Ilustrační fotografie, Fany (1993).
2. Ilustrační fotografie, Návrat idiota (1999).
3. Ilustrační fotografie, Archa pro Vojtu (2002).
4. Ilustrační fotografie, Nuda v Brně (2003).
5. Ilustrační fotografie, Václav (2007).
6. Gaussova křivka ,normálního rozdělení‘.
7. Tabulka možností sebeobsluhy.

ÚVOD

Tato teoretická bakalářská práce pojednává o postavách s mentálním hendikepem ve vybraných českých hraných filmech v rozmezí let 1993 - 2007. Protože je přímo vázaná na mou praktickou bakalářskou práci, tedy scénář, zabývám se v ní takovými filmy a postavami, které nejvíce korespondují s potřebami tohoto mého scénáře.

Přestože lidé s mentálním hendikepem jsou součástí společnosti, není neobvyklé, že průměrný člověk se s nimi často vůbec neseťká anebo má takových zážitků a zkušeností jen velmi málo, a nemá proto představu o chování, prožívání, a reálném životě osob s mentálním hendikepem. Právě takovému člověku může být vzhledem do jejich světa hraný film. Takový film – přestože není dokumentární – se pak stává reprezentativním vzorkem, a podle něj lidé často nekriticky usuzují. Pokud tedy budou ve filmu jen potvrzena klišé a různé stereotypy, posílí tím jen předsudky a přesvědčení společnosti o daném jevu. Film ale také zároveň může pomoci pochopit a vcítit se, a prolomit neinformovanost společnosti.

Používat postavu s mentálním hendikepem necitlivě a pouze jako dramaturgický prostředek tak může být značně problematické, protože její zjednodušená charakteristika v takovém filmu pomáhá vytvářet společenský obraz reálných osob, který tím může být negativně poznamenaný, stejně jako u jakýchkoli jiných menšin ve filmech neuváženě negativně zobrazovaných. Přestože není povinností žádného autora pojmát své postavy citlivě a realisticky a zamýšlet se nad reálným dopadem toho, jak postavy z různých menšin ve filmu zobrazí, autor, který se tak rozhodne, může přispět k lepší informovanosti a pochopení širší veřejností.

V této práci nejprve stručně popisují změny pohledu společnosti na osoby s mentálním hendikepem v posledních stoletích, přibližují významy slov ‚mentální hendikep‘ a stručně vysvětlují různé druhy klasifikace těchto hendikepů. Následně nastiňují, jakým způsobem se s postavami s hendikepem ve filmech často pracuje a co je vlastně filmová postava jako taková. Vysvětlují, proč se v mém výzkumu zabývám právě těmi třemi konkrétními vybranými filmy – Fany, Václav, Nuda v Brně - a stručně se vyjadřuji i ke dvěma dalším hraným filmům natočeným v daném období (Archa pro Vojtu, Návrat idiota).

Ve výzkumu samotném se zabývám především tím, jak jsou osoby s hendikepem zobrazovány, k čemu jsou jako postavy „používány“, jaký vztah k nim má jejich filmové okolí a jaký vztah mají ony k němu. Uvádím, jaká kliše se ohledně hendikepovaných v českém hraném filmu za dané období nejčastěji objevují, abych se jim následně sama mohla vyhnout.

Následují tři rozборы konkrétních filmů, a to Fany, Nuda v Brně a Václav. Zde zkoumám vždy zpracování postavy hendikepovaného člověka, její plastičnost, realističnost, jestli jsou zobrazovány její touhy a přání, jestli nechybí osobní život, nebo jestli je naopak prezentována spíše jako „věc“, o kterou je třeba se postarat. Jako závěr u každého ze tří těchto vybraných filmů uvádím zjištěné postavení této postavy ve filmu samotném jako celku a negativní stereotypy zde zobrazené.

V úplném závěru práce definuji častá kliše a postupy používané pro postavy s hendikepem v českém hraném filmu a navrhuji případně jiná, nová řešení.

1. HENDIKEP

Právě užívání výrazů jako „hendikep“, „postižení“, „mentální hendikep“ či „osoba s mentálním hendikepem“ jsou pro tuto práci klíčová, a proto chci jejich významy a možnosti využívání čtenáři přiblížit hned v první kapitole. Pro nejzákladnější definici hendikepu (též psáno handicap) používám nejnovější vydání akademického slovníku cizích slov.

„Handicap

- I. Nevýhoda, znevýhodnění.
- II. subjektivní pocit oslabené pozice jedince vůči sociálnímu okolí způsobený objektivními příčinami (např. u tělesně postižených lidí)¹

Z takové definice je patrné, že slovo hendikep lze používat pro osoby s postižením fyzickým i mentálním. Zároveň z druhého bodu této definice vyplývá, že problém tohoto stavu cítí právě osoba s hendikepem, ale nedefinuje už vztah okolí k takové osobě, čímž se v této kapitole budu také podrobněji zabývat.

Z důvodu především lidského, nikoli lékařského přístupu, budu v této práci používat vždy na prvním místě slovo „osoba“ nebo „postava“, ať už se jedná o film, nebo o realitu, a až na druhém místě uvedu její konkrétní hendikep, tedy například „osoba s mentálním hendikepem“. Tento trend ovšem postupně přechází také do již zmiňovaného lékařského prostředí a důstojnější označení osob s hendikepem se postupně stává samozřejmostí. „Z profesního slovníku také vymizely termíny ‚mentální defekt‘ a jeho sociální rozměr v podobě defektivy a s důrazem na osobnost individua se doporučuje používat místo pojmu ‚mentálně retardovaný (mentálně postižený)‘ označení ‚osoba s mentálním postižením‘. Vychází to ze všeobecného konceptu speciální pedagogiky, kdy hlavně při ‚styku navenek‘ používáme odvozeniny označení ‚osoba se zdravotním postižením‘ (dítě s dyslexií, nikoliv dyslektik, dítě s autismem, a nikoliv autista...). Počátek tohoto humanizačního trendu lze vidět i ve snahách Mezinárodní asociace pro vědecké studium mentální retardace, která již na svém prvním kongresu v Montpellieru v roce 1967 hovoří o

¹ KRAUS, Jirí. Nový akademický slovník cizích slov A-Ž. Praha: Academia, 2005, 296 s. ISBN 80-200-1351-2.

tom, že člověk s mentální retardací je především lidská bytost, a teprve až na druhém místě je i ‚defektní‘.“²

Při úvahách nad definicemi slov jako je právě „hendikep“ je důležité si uvědomit, že na osoby s hendikepem se často pohlíží jako na jakési „problémy v bublině“, problémy samy o sobě, a ne jako na bytosti ve společnosti, která tyto „problémy“ či vzájemný vztah samozřejmě také ovlivňuje a pomáhá vytvářet. Dokonce by se dalo říci, že pro její majoritní zastoupení, a častokrát lepší postavení, se na těchto určujících vztazích podílí snad i větší měrou, než samotné osoby s hendikepem, a pro její neinformovanost pak mohou být vzniklé problémy úplně zbytečné, ba až uměle vytvořené. Sociální status, či role, přidělené osobám s hendikepem, tedy nemusí být nevyhnutelné. „Abychom porozuměli problému konstrukt ‚postiženého těla‘, musíme se vrátit k pojmu normy a normálního těla. V převážné většině textů o tělesné jinakosti a řádu ne/způsoblosti byl objektem zkoumání ‚postižený‘, stejně jako se výzkum rasy až doposud soustřeďoval na lidi s jinou než bílou barvou pleti. V poslední době se ale akademický výzkum rasové problematiky začíná zaměřovat na pojem bělošství a podobně se i zde zaměříme ani ne tak na konstrukt odlišnosti kvalifikovaný jako ‚postižení‘, ale spíše na konstrukt normality. Volím tento přístup proto, že ‚problémem‘ není člověk s odlišným tělem – problémem je to, jakým způsobem se skrze konstruování normality problém ‚postiženého‘ vytváří.“³

Jestliže se problém „postiženého“ vytváří, dává to „normální, zdravé“ společnosti možnost se od takových osob jednoznačně oddělit. Otázkou ale je, co je skutečně normální a zdravé, kde jsou tyto hranice, a jestli vůbec někde jsou. Odstrkování jinakosti a distancování se od ní může být i strachem z toho, že nějaká forma jinakosti může snadno postihnout každého člověka či někoho z jeho blízkých. Držet si ji tedy od těla, jako by byla nakažlivá či většinou společností nějakým jiným způsobem ohrožovala, a dělat, že se nás netýká, vyznívá v tomto případě opravdu absurdně. Stejně tak ale přehnané projevy náklonnosti či obdivu k jinakosti jen poukazují na ujišťování se, že jinakost je vně, ne v nás, a nás se netýká a týkat

2 VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu. Praha: Grada, 2012, 29 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3829-1.

³ KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsoblosti a hendikepu : antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 71 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-050-6.

nesmí. „Obdivné vzhlížení k ‚postiženým‘ jako k hrdinům a hrdinkám, které neúnavně překonávají svůj osud, je druhou tváří abjekce a jistoty, že ‚postižení‘ nejsme MY.“⁴

1.1 Osoba se zdravotním hendikepem ve společnosti

Do 19. století bylo běžné vzhlížet k ideálu, tedy k něčemu nedosažitelnému – úplným ideálem nebyl nikdo. S rozvojem průmyslu a statistiky ale ideál nahradila norma. „Z pojmu normy na rozdíl od pojmu ideálu nepřímo vyplývá, že většina populace se musí nebo by se měla do normy vejít. Norma vystihuje tu část populace, která spadá do středového pásma standardní Gaussovy křivky... každá zvonovitá křivka bude mít na okrajích ty vlastnosti, které se odchyľují od normy. S pojmem normy tedy přichází pojem odchylek či ‚deviací‘.“⁵

Po určení žádoucí normy a nechtěných „deviací“ tedy logicky zbývá takové jedince z okrajů křivky „napravit“, „znormalizovat“. Či alespoň někam schovat a nemít na očích, avšak bez uvědomění, že tím se Gaussova křivka v přímku nepromění. Odstraněním, či nějakým „napravením“ osob z okrajů Gaussovy křivky směrem k normě, jen na ten samý okraj posuneme osoby jiné, původně bližší středu, a tak pořád dokola. V tom je totiž absurdita takové normy – potvrzují ji právě ty odchylky, které se snaží potlačit. Každý průměr potřebuje ke svému sebepotvrzení logicky kolem sebe i věci neprůměrné, a je nebezpečné zahrávat si s myšlenkou takové věci odstranit, je nebezpečné představovat si jako ideál právě normu, tedy průměrnost. „Přemýšlíme-li takto, stává se z průměrnosti paradoxně svého druhu ideál, postavení, které si můžeme zbožně přát.“⁶ Ale proč by si měl někdo přát být průměrný, proč by měl někdo vzhlížet k průměru a inspirovat se průměrem? Takový společenský postoj se zdá být až zvrácený, protože vyprodukuje jedině společnost plnou nemyslicích

⁴ KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu : antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 14 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-050-6.

⁵ KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu : antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 78 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-050-6.

⁶ KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu : antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 76 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-050-6.

robotů – což v době vrcholného rozvoje průmyslu samozřejmě dávalo smysl, protože byli potřeba převážně pracující dělníci, jeden jako druhý, kousky do skládačky, to se společnosti hodilo. Společnost jako svého druhu nemilující a hodnotící rodina pro každého svého člena.

Kromě pokusů o zprůměrování společnosti jsou také časté snahy jinakost odsunout na okraj společnosti, nebo dokonce zavřít, uvěznit někde v ústraní, aby se jí průměr nenechal rozptylovat. Aby si průměr osvojil pocit, že jinakost je špatná, sprostá, potrestáníhodná, a musí být od průměru oddělena. Posílení pocitu, že jinakost či „slabosti“ do společnosti nepatří, je typické zejména pro méně rozvinuté společnosti, založené na potlačování individualit. Například „pro období socialistického státu je charakteristické, že problematika občanů se zdravotním postižením byla cíleně zatlačována na okraj zájmu, společnost se tvářila, jako by tito lidé ve společnosti ani nežili, pokud vůbec se otázka dostala na program dne, šlo o budování nejrůznějších ústavů či institucí, které měly zajistit izolaci handicapovaných tak, aby se neobjevovali příliš na očích ‚zdravé‘ části společnosti. Instituce a ústavy vznikaly zejména v pohraničí, od poválečných let málo osídleném. Docházelo k takové koncentraci těchto zařízení, že např. v obci Vejprty v Krušných horách je dodnes pět ústavů pro osoby s mentálním postižením.“⁷ Z tohoto příkladu je patrná snaha nepřirozeně od sebe oddělit „zdravé“ a „jiné“ a přesvědčit je o vzájemné neslučitelnosti, převzít alespoň částečnou kontrolu nad jinakostí a zákonem ospravedlnit její znesvéprávnění.

1.1.1 Mentální hendikep

„Mentální postižení je širší a zastřešující pojem zahrnující kromě mentální retardace i takové hraniční pásmo kognitivně-sociální disability, které znevýhodňuje klienta především při vzdělávání na běžném typu škol a indikuje vyrovnávací či podpůrná

⁷ ŠESTÁKOVÁ, Irena. *Sociální aspekty integrace handicapovaných do společnosti: Social aspects of integrating handicapped people into society*. V Praze: České vysoké učení technické, 2006, 7 s. ISBN 80-01-03542-5.

opatření edukativního (popř. psychosociálního) charakteru.“⁸ Pro různé stupně mentální retardace je tedy vhodný odlišný stupeň speciální asistence, každopádně lehčí stupně jsou vcelku samostatné a schopné se o sebe s občasnou mírnou pomocí postarat. „Statisticky lze mentální postižení vymežit standardní odchylkou – 1 sigma a méně tzv. normálního rozložení četností (IQ 85 a méně), což zahrnuje přibližně 16% populace.“⁹ To ale tedy neznamená, že celých 16% populace je umístěných v ústavech či potřebuje neustálou osobní asistenci, pouze že uvedená část společnosti spadá pod konkrétní hranici IQ definovanou jako známku mentálního hendikepu.

„Stupeň mentální retardace je určen na základě posouzení struktury inteligence a posouzení schopnosti adaptability (adaptačního chování), orientačně taktéž inteligenčním kvocieniem a mírou zvládnání obvyklých sociálně-kulturních nároků na jedince, a to takto:

F70 Lehká mentální retardace (mild mental retardation) – IQ 50-69.

F71 Středně těžká mentální retardace, též střední mentální retardace (moderate mental retardation) – IQ 35-49.

F72 Těžká mentální retardace (severe mental retardation) – IQ 20-35.

F73 Hluboká mentální retardace (profound mental retardation) – do 19 IQ.

F78 Jiná mentální retardace.

F79 Nespecifikovaná mentální retardace.“¹⁰

Nezáleží tedy samozřejmě jen na výši IQ a taková tabulka je pouze orientační. Člověk s vyšším IQ může často život ve společnosti zvládat hůř, než někdo jiný s horšími výsledky testů, ale lepšími v praxi. Inteligence je totiž jednak schopnost učit se ze svých zkušeností, ale také schopnost přizpůsobit se svému prostředí - což může v různých prostředích znamenat něco úplně jiného. Například osoba žijící v ústavu, která se jeho fungování naprosto přizpůsobí a stane se pasivní, může mít

⁸ VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012, 30 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3829-1.

⁹ VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012, 30 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3829-1.

¹⁰ VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012, 31 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3829-1.

stejně zařazení podle IQ jako osoba žijící ve společnosti, vychovávaná k alespoň částečné samostatnosti a přizpůsobená tomuto prostředí. Záleží tedy na každém jednotlivém člověku a samozřejmě prostředí, ve kterém žije, a zařazení do této tabulky nemusí být tak jednoznačné nebo zásadně určující.

2. FILMOVÁ POSTAVA

V předešlé kapitole jsem vysvětlila význam slova „hendikep“ a odůvodnila, proč budu v této práci vždy používat slovního spojení „osoba s hendikepem“. Nyní se už pomalu dostáváme k výrazu „postava (filmová) s hendikepem“, a proto považuji za nutné, charakterizovat zde i to, co „filmová postava“ znamená, a co takové označení vyjadřuje v této práci, protože tyto dvě stránky se poměrně liší. „Objektivně se herecká postava jeví jako souhrn všech zrakových a sluchových podnětů, které se vztahují k tělesnému zjevu herce... z estetického i psychologického hlediska je třeba rozlišovat dramatickou osobu a hereckou postavu... dramatická osoba je souhrnem všech charakteristik, které vnímáme a přisuzujeme v dramatu jednající osobě. Je to tedy buď literárně-dramatická kategorie, nebo perceptivní pojem. Herecká postava je konkrétním ztvárněním dramatické osoby určitým hercem. Herec je tedy umělcem, jenž představuje myšlenou osobu, tj. dramatickou osobu sebou samým. Výsledkem daného estetického ztvárnění je pak herecká postava, což je výběr technických prostředků, které má herec k dispozici.“¹¹ Zatímco pojmově správně bychom tedy měli rozlišovat mezi dramatickou osobou a hereckou postavou, uvažovat nad literárně-dramatickými kategoriemi a čistě technickými prostředky herce, pro potřeby této práce se o všech těchto pojmech a stránkách budu vyjadřovat právě jako o „(filmové) postavě“.

2.1 Kritéria pro výběr filmů

V nejdůležitější části této bakalářské práce budu rozebírat několik filmů, přičemž kritéria k jejich výběru byla následující:

- Věnuji se pouze české hrané tvorbě z let 1993 – 2007.
- Zabývám se filmy, ve kterých je hlavní postavou (či jednou z hlavních postav) dospělá osoba s mentálním hendikepem, konkrétně lehkou mentální retardací.

¹¹ KULKA, Jiří. *Psychologie umění*. Praha: Grada, 2008, 315 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2329-7.

Podle těchto kritérií jsem vybrala tři filmy – Fany, Nudu v Brně a Václava, kterými se v následujících kapitolách budu podrobněji zabývat. Zároveň ale v následujících podkapitolách stručně poznamenám i něco ke dvěma filmům ze stejného časového období, které sice druhému kritériu z nějakého důvodu nevyhověli, ale já si myslím, že je vhodné k nim uvést alespoň krátký komentář.

Nejširší zkoumaný vzorek filmových postav s mentálním hendikepem se řadil do kategorie lehkých mentálních retardací, neboli „Oligofrenie“. Tento výraz se již v moderní společnosti nepoužívá, bohužel v nejnovějším akademickém slovníku pro toto konkrétní postižení žádný jiný výraz není, a zároveň v jednom ze starších zkoumaných filmů (Fany) je tento výraz ještě několikrát použit, a tak jej do této práce také zařazuji.

„Oligofrenie

Vrozené, (v časném věku) získané snížení rozumových schopností s následnými poruchami duševního vývoje jedince, slabomyslnost.“¹²

Myšlím si, že tento mentální hendikep je filmaři nejčastěji používán z toho důvodu, že takové osoby se zas tak výrazně od těch „zdravých“ neodlišují, mohou s nimi bez výraznějších problémů zpočátku žít ve společném filmovém prostředí, ale postupně se mohou jejich problémy snadno a logicky stupňovat a použít jako zdroj dramatu. Také divákovi budou tyto postavy snadněji srozumitelné, protože většinou jednají velice pochopitelně a logicky, přestože třeba ne podle pravidel tohoto světa, společnosti. „Adaptivní chování je vždy narušeno, ale v chráněném sociálním prostředí s dostupnou podporou nemusí být toto narušení u jedinců s lehkou mentální retardací nápadné.“¹³

¹² KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005, 570 s. ISBN 80-200-1351-2.

¹³ VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012, 19 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3829-1.

2.2 Stereotypy filmových postav se zdravotním hendikepem

Způsoby reprezentace osob se zdravotním hendikepem v hraných filmech ve svých publikacích řeší Paul Longmore (2003) a Martin Norden (1994), viz. použitá literatura. Zvláště první jmenovaný rozebírá v celé jedné kapitole nejčastější stereotypy v americké hrané tvorbě, a přestože z toho jistě plynou velice zajímavé závěry, rozhodla jsem se, že pro tuto konkrétní bakalářskou práci nejsou natolik podstatné, abych je zde samostatně uváděla. Avšak po načtení těchto publikací je pro mě mnohem snazší odhalit některé z uváděných stereotypů v české hrané tvorbě, a proto zde tyto dva autory zmiňuji – jejich četba byla pro tuto bakalářskou práci důležitá, ale žádné citace či parafráze na ně zde neuvádím, protože myšlenky, které mě k uvedeným filmům napadly, jsou čistě mé a s uvedenými pány jsem je nijak nekonzultovala. Přesto je, myslím, důležité, zde jejich jména a publikace zmínit, protože nepochybně nějakým způsobem můj pohled a tvorbu názorů na české hrané filmy s postavami s hendikepem ovlivnili.

V následujících podkapitolách stručně rozeberu dva vedlejší filmy, a poté v samostatných kapitolách tři filmy hlavní. Jedna z věcí, kterou budu hodnotit, a o které jsem zde ještě blíže nepsala, je také realističnost a plastičnost postav a to z toho důvodu, že postavy s mentálním hendikepem jsou, podle mě, častěji než postavy „zdravé“, používány ne jako aktivní postavy, ale téměř jako věci, či děti, zvířátka, každopádně ne jako individuality se svými vlastními názory a pestrými povahami. Proto zde připomínám, co by skutečně plastické postavě nemělo chybět, za pomoci systému „tabulky postavy“ Lindy Aronsonové.

„Celkové požadavky na postavu ve scénáři – co publikum potřebuje znát (a tabulka to tedy musí obsahovat):

- Psychologický původ postavy (sociální a rodinné zázemí)
- Její silné i slabé stránky, v čem je zranitelná
- Jaké veřejné role zastává – povolání, rodina, atd.
- Události ze současnosti, které ji někam vedou.“¹⁴

¹⁴ ARONSON, Linda. *Scénář pro 21. století*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2014, 77 s. ISBN 978-80-7331-314-2.

2.2.1 Návrat idiota

Tento film nevyhověl kritériím z toho důvodu, že hlavní postava s mentálním hendikepem přichází do skutečného světa z ústavu, jak je ve filmu řečeno (ač působí že spíše z jiného světa, nebe, vesmíru) a vše, co nyní ve světě zažívá, je pro ni nové – nereprezentuje tedy skutečného člověka s mentálním hendikepem, ale spíše nějakou mystickou postavu, neúmyslně poukazující na nedostatky osob a světa, stává se tak archetypem šaška a blázna, a jako člověk s mentální retardací se téměř vůbec nechová - já ji tedy tento znak sama za sebe odmítám přiznat. Považuji však za důležité se k tomuto filmu vyjádřit, protože jinak hlavní postavu nechává aktivně konat, ukazuje její přání, strachy, myšlenky, a velmi plasticky s ní pracuje.

Za shrnutí myšlenky celého filmu považuji rozhovor u oběda, kde je přítomna hlavní postava, dva páry sourozenců nevěrníků, kteří si navzájem spí s partnery, a maminka, která jediná vůbec nic netuší. Maminka směrem k hlavní postavě pronese, že teď alespoň uvidí, jak vypadá správná rodina, když to doteď nezažil. A je jasné, že z tohoto vzorku má tedy opravdu dokonalý příklad, nejen o rodině, ale i o společnosti samotné.

Tato hlavní postava se neprojevuje nijak zpomaleně, je jen přehnaně hodná a bezelstná, jako z jiného světa, a dle mého soudu jí ani lehká mentální retardace nenáleží. V závěru se ale zajímavě dotkne několika stereotypů, a vzápětí od nich zase upustí. První z nich je, že jediné vysvobození je postavě smrt, postava musí být nevyhnutelně zneškodněna, jiná možnost na obzoru není. Často tento stereotyp může být dokonce prezentován jako jediné logické a humánní řešení. Zde ale při „zneškodňování“ nečekaně zasáhne postava jiná. Druhé natuknuté klišé je hned v následující scéně, kdy tedy hlavní postava, když už nezemřela, alespoň zmizí – není vysvětleno kam, co s ní bude dál, ale společnost, která zůstává, je tím nějakým způsobem uchráněna jinakostí a už se nemusí nic řešit. V tomto konkrétním filmu ale opět někdo zasáhne, stejně jako při již zmíněném „zneškodňování“, a naše hlavní postava mizení ruší a zůstává, je ponechána ve světě a společnosti, a všechno si to všichni nakonec nějak budou muset vyřešit, protože prostě žijí v jednom světě, a smrt ani mizení jistě jediným možným, logickým, a už vůbec ne humánním řešením nejsou!

2.2.2 Archa pro Vojtu

V tomto filmu je postavou s mentálním hendikepem dítě s Downovým syndromem, tedy ne dospělý s lehkou mentální retardací, jak má kritéria požadují. Toto dítě ani není hlavní postavou, navíc se jedná o film televizní, a kromě data vzniku tedy nevyhověl žádnému z mých kritérií.

Přestože se na příběh díváme prostřednictvím sestry tohoto dítěte a jejího prožívání situace, přestože je nám nejprve představen život rodiny dítěte s mentálním hendikepem a až později nějaké problémy s ním spojené, a celkově je dítě celou dobu tak nějak v pozadí, je důležité tento film zmínit, protože poukazuje na chování okolí a jím naprosto uměle vytvářené problémy. Dalo by se říci, že tato postava s Downovým syndromem a jakékoli její jednání se okolí či vnějším světu ve většině případů jeví jako nepodstatné a již předem mají v hlavách vytvořeny předsudky a postoje, ze kterých nehodlají ustoupit, bez ohledu na skutečné situace. Jedna z těchto postav vně rodiny dokonce matce dítěte vyčítá, že jeho výchovou doma trápí sestru i jeho. Že není lékařka ani pečovatelka, a přestože to myslí dobře, nemůže mu dát to, co potřebuje. Že takové dítě patří do ústavu, protože tam mu nic nechybí. Tím film přesně poukazuje na špatné stereotypy a upozorňuje na nebezpečí takového chování.

Když se blíže podíváme na toto kruté a hloupé vyjádření a rozebereme si ho od začátku do konce, objevíme v něm řadu klasických stereotypů neinformovanými lidmi používaných. Tak tedy – dítě a sestra se trápí jedině z toho důvodu, že okolí je hloupé a předpojaté, ne proto, že by vyrůstali a hráli si jako sourozenci společně. Dále matka samozřejmě lékařka ani pečovatelka není, ale není také nejmenší důvod, aby byla – dítě ve zmiňovaném filmu nepotřebuje žádné akutní operace, potřebuje především matku, jako každé dítě, takže naopak – matka mu tím, že vyrůstá s rodinou doma, může dát úplně všechno, co právě potřebuje, a co by v ústavu jistě nemělo. A na závěr, jeden z nejrozšířenějších stereotypů vůbec – že takové dítě patří do ústavu. Ale z jakého důvodu? Patří tam, protože to tak stojí v bibli, nebo to vyzkoumal Darwin, nebo proto, že děti s hendikepem se v ústavech už rovnou rodí a proto je to jejich přirozené prostředí? Jeden z nejhloupějších stereotypů vůbec.

Přestože je v tomto televizním filmu na takovéto jednání upozorňováno poměrně polopaticky, chvílemi až melodramaticky, je to, podle mého, důležitý počín právě z toho důvodu, že neinformovaný člověk by se i ve skutečnosti přesně takto chovat mohl.

1. FANY

Film se jmenuje Fany, tudíž tam již od prvních záběrů nějakou Fany vyhlížíme. Ta je nám ale představena mnohem později, nejdříve se seznámíme s její sestrou, vyslechneme si, co si o ní myslí, jaký k ní má vztah, a co je ta Fany vlastně zač. Oligofrenik – sestra to vyjádří naprosto nekompromisně. Dozvídáme se z ilustrativní scény rozhovoru sestry s psychiatrem, který Fany ani nezná, že není vhodné, aby si ji z péče tetičky převzala a sama se o ni starala, že by ji měla dát do ústavu. Následně je sestra v několika dalších situacích představena jako úspěšná primářka a žádaná, sebevědomá žena, která si k tetičce jede pro Fany jako pro přítěž.

U tetičky se ale Fany stále ještě nedočkáme, protože nejdříve nám ji ještě jednou popíše sama tetička, která s ní většinu života žije. Její slova se ale liší od všeho toho, co jsme si o ní doposud vyslechli – od lidí, kteří ji ani neznají. Popisuje ji jako poměrně samostatnou, velice pracovitou a šikovnou v domácích pracích. Jakmile se Fany objeví na scéně, můžeme během krátké doby vysledovat, že vztah jí a její sestry – ač se roky neviděly – je automaticky ze sestřiny strany silně direktivní až rodičovský, a Fany samotná má tendence chovat se jako dítě. Jistě, člověk s lehkou mentální retardací dítě rozhodně není, ale přijměme tento způsob vedení herce, protože lidé jsou různí a různých povah, a nemyslím si, že by to v tomto filmu bylo použito jako urážka či výsměch.

První bod, kdy je Fany postavená před velké rozhodnutí, je v závěru sestřiny návštěvy u tetičky. Je na Fany, jestli si vybere jít do ústavu anebo bydlet k sestře. Fany volí druhou možnost. Je velice sympatické, a samozřejmě správné, že se jí na její názor zeptaly a že postava tak dostala šanci aktivně rozhodovat o svém osudu.

Na cestě do nového domova ještě Fany stihne zachránit psa před jistou smrtí, a tím si definitivně získává divákovy sympatie, ještě navrch k fandění aby nemusela do ústavu. Dozvídáme se o ní, že miluje psy, a má kladný vztah i k ostatním zvířatům. Víme už tedy, z jakého zázemí Fany prochází, co umí, kde pracovala a co si přeje, a samozřejmě jaké jsou dvě základní možnosti, jak to celé může dopadnout – Fany bude žít spokojeně se sestrou, anebo zavřená v ústavu.

Po příjezdu do nového domova a naprosto nepřiměřených nárocích na Fany (například v podobě složité manipulace s domovním bezpečnostním alarmem) je jasné, že průšvih je nevyhnutelný. Zároveň ale je nám postava čím dál tím víc svým bezelstným jednáním a milou, dobrou povahou sympatická, takže ji autoři jistě ani nezavřou do ústavu. Příběh si už v tuto chvíli pomalu klestí cestičku k jednomu z nejkrutějších stereotypů – že jediným řešením je smrt.

Nedostali jsme se ještě ani do třetiny filmu, a už je jasné, že vinou nepřizpůsobivosti okolí – nikoho jiného – tento příběh nedopadne dobře. Přesto že jsou i ostatní postavy vykreslovány jako v něčem podivné, či odlišné od většiny, snad proto, aby se zmírnila krutost k Fany, a poukázalo se na to, že každý je vlastně „tak trochu divný“, jejich nepřizpůsobení se situaci je často až nepochopitelné. V tuto chvíli se Fany našťestí spřátelí s tím osudovým psem, kterého už podruhé zachrání, a alespoň část tíhy tak může spadnout na něj. Na jediného přítele, který se k ní chová normálně, přiměřeně a zodpovědně. Na rozdíl například od sestry, která je buď přehnaně autoritativní, anebo naopak naloží na Fany často takovou zodpovědnost, že i kdyby nebyla lékařkou, musela by přece vědět, jak moc špatný je to nápad.

Ve druhé třetině se Fany poprvé něčemu postaví, rozzlobí, situaci nevydrží. Na sestřin direktivní, nekompromisní tón reaguje hysterickým výstupem v podobě křiku a hození věci. Tato postava je bezbranná, bezradná a zahnaná do kouta, její reakce je tedy naprosto pochopitelná. Tento výstup ale film přejde bez výraznějšího pozastavení či řešení, což je samo o sobě na pováženou. A následuje Fanino druhé, velké rozhodnutí. Sestra se jí ptá, co by chtěla udělat s našetřenými penězi, které tu pro ni před svou smrtí nechala maminka. To je velice pozitivní přístup, že je na tak důležitou věc Fany dotazována a její sestra toto rozhodnutí opravdu a upřímně chce nechat na ní. Staví ji to do takového světla, že opravdu chce pro Fany to nejlepší, jen se k ní vůbec neumí chovat – což je ale při jejím povolání lékařky stále nedůvěryhodné.

V poslední třetině, kdy se blíží finální, nezadržitelný průšvih a ví to každý, snad i ten pes, jen ne „zdravé“ postavy ve filmu, je už chování k Fany obzvlášť kruté a zdá se, jako by ji ostatní postavy vlastně vůbec nevnímaly. Jako kdyby klaustrofobika nutili jezdit výtahem, vegetariánovi opakovaně nabízeli maso a geje se ptali, jestli už má holku. Okolí Fany se zdá buď hloupé, šílené anebo kruté. V posledních dvaceti

minutách, kdy je Fany ponechána jako hlídač milionového majetku a ten samozřejmě mizí, což teď napsané zní jako zápleтка crazy komedie, už je nám jen pořád dokola ukazována bezvýchodnost situace a začínáme nabírat tempo k tomu prý jedinému možnému logickému závěrečnému „řešení“.

Deset minut před koncem se ještě stihneme podívat na ústav, abychom viděli, jaké by měla hypotetická přeživší Fany vyhlídky, a následně už může Fany v klidu srazit auto, při symbolické, třetí záchraně psa. Po její smrti jí ještě sestra splní přání dát všechny peníze na psí útulek, a tak se zdá, že to vlastně dopadlo krásně – Fany nemusí do ústavu a splnilo se jí přání pomoci pejskům, všechny problémy vyřešeny.

Nevyjadřuji se zde vůbec ke kvalitám filmu jako celku, k jeho dramaturgii, žánru ani formální stránce – vztahuji se pouze k přístupu k Fany, tedy k postavě s mentálním hendikepem, a k negativním stereotypům, které se s ní v tomto filmu pojí, a ty jsou následující:

- Fany by určitě měla jít do ústavu, soudí postavy, které ji ani neznají.
- Fany bude sestře jistě jen přítěží, nemůže jí přinést nic dobrého.
- Sestra se k Fany automaticky chová jako rodič k úplně malému dítěti, přestože spolu žádný blízký vztah, který by ji k takovému typu chování snad mohl dávat nějaký důvod, nemají.
- Jediným možným řešením problémů je smrt osoby s hendikepem, která se ještě ke všemu má zdát tou nejlepší a laskavou variantou.

Pozitivní stránky filmu ve vztahu k postavě s mentálním hendikepem:

- Sestra se Fany ptá, kde by chtěla žít.
- Sestra se Fany ptá, co by chtěla udělat s našetřenými penězi, které jí odkázala matka.
- Známe Fanina přání a touhy, dokážeme se do ní vcítit a víme, proč co postava dělá, je realistická.
- Film poukazuje na problém nepřizpůsobivosti okolí a na nedostatek podpory a vhodných příležitostí pro postavu s mentálním hendikepem. (Toto zařazuji do pozitiv, protože doufám, že tak bylo konáno úmyslně, a že takto pozitivně to i divák pochopí. V opačném případě by tento bod měl být zařazen v negativech.)

2. VÁCLAV

Film Václav má být volně inspirován skutečnou postavou, tu ale já nebudu brát vůbec v potaz, protože porovnávání skutečnosti a filmového příběhu by jistě bylo na celou další kapitolu, ale v tomto případě není nutné – chci se zde opět zabývat pouze prací s postavou s mentálním hendikepem a neřešit žádné jiné stránky filmu.

V prvním záběru vidíme poklidnou krajinu, pošťáka na kole, idylický pohled, dokud po pošťákovi někdo nevystřelí. V dalším záběru zjistíme, že to byl magor Václav, který se tomu ještě směje, a se svým řáděním ještě neskončil, střílí i po traktoristovi (bratrovi). Václav je v této idylické krajině problémem. Což je divné, protože toto poměrně drsné sdělení hned z prvních záběrů následně nekoresponduje se zbytkem filmu, kdy se Václav dostává do potíží především blbostí ostatních. Také se nabízí otázka, proč má vůbec Václav střelnou zbraň, když jeho bratr tvrdí, že po něm nevystřelil poprvé. Celá tato situace vypadá velice závažně a zakročení v podobě pouhého sebrání zbraně nedostatečně, protože pokud někdo běžně střílí po lidech, asi by bylo spíše na místě řešit to s policií a ne nějakými mírnými domluvami.

Václav sděluje, že na pošťáka vystřelil, protože jim hází do schránky letáky - považuje své jednání tedy za oprávněné. Bratr s předsedou domlouvají Václavově mamince, ať s ním už něco udělá, že lidé ve vesnici si už začínají ztěžovat. Celá ta situace je velice podivná, protože pokud Václav běžně střílí po lidech, kteří dělají nějaké blbosti, stěžování si by mělo začít už dávno. Navíc později v hospodě hraje Václav s chlapy šipky, vyhrává, všichni mu to přejí a chválí ho. Vypadá to, že do společnosti úplně normálně zapadá a je dokonce oblíbený.

Další nesrovnalosti vidím ve vztahu s maminkou, ze kterého je od začátku jasné, jak moc ji má Václav rád, stejně jako halucinaci mrtvého tatínka kterého vídá. Že rodina je pro něj tedy na prvním místě, a udělal by pro ni všechno. Vyjma tedy bratra, se kterým se z nějakého důvodu vzájemně k smrti nesnáší. Proto je velice překvapivé, když maminka poprvé zmiňuje, že by se odstěhovala, a Václav by šel do ústavu, a když na to Václav smutně reaguje, maminka si zakryje tvář, jako kdyby se snad chtěla chránit a čekala, že ji Václav uhodí. Zvláštní je i sama myšlenka, že by Václav do ústavu musel, když později ho maminka na několik dní nechá doma samotného a nevypadá to, že by to bez ní zvládal hůře než s ní, prostě jen chodí na jídlo do

hospody. Celkově je postava Václava velice roztříštěná a nevěrohodná, stejně jako zvláštní reakce a často nepochopitelné jednání okolí.

Každopádně má teď, asi po čtvrt hodině filmu, nad sebou Václav jasně řečenou výhružku – když se jeho chování nezlepší, půjde do ústavu. Najednou se Václavovy průšvihy přesunou do roviny archetypu blázna či šaška, podobně jako v již zmiňovaném *Návratu idiota*, a svými činy teď poukazuje na hloupost či zkaženost ostatních. Jeden příklad za všechny – nějaký kolega v práci spí, což by podle Václava neměl, a tak na to poukáže tím, že ho na stroji, na kterém usnul, zvedne do výšky. Kolega se ani nevzbudí, a že je ve výšce zjistí až po nějaké době. Stroj je bohužel rozbitý a touto manipulací se zničil. Takže Václav poukázal na to, že jeho kolegové nic nedělají a že ve strojích tam mají bordel. Dalo by se tedy říct, že kdyby bylo všechno v pořádku, Václav by necítil potřebu zasahovat a do problémů by se vůbec nedostával. Což ale opět úplně odporuje tomu, co jsme se o něm dozvěděli doteď, a postava se stává ještě roztříštěnější.

Stejně nevěrohodně působí i Václavův milostný život. Václav miluje milenkou bratra, ke které se bratr chová sprostě. Václav ji brání. Ona se k němu chová velice mile a něžně, přesně jako k dítěti. Následně spolu mají erotický zážitek, když mu do vany přijde umýt záda, přesně jako dítěti. Tudíž tento zážitek vypadá velice nemístně, protože za celou dobu tato žena neprojeví žádné milostné city či ambice směrem k Václavovi, ale pouze a jen ty maminkovské, a když je Václav doma sám, nahradí mu maminku a pečuje o něj a nakonec se stane taková věc. Je jasné, že bude erotika postavy s mentálním hendikepem v takovém podání vypadat velice nepatřičně, což je jeden z dalších stereotypů – že „takoví“ lidé nemají na sexuální život nárok, protože by to bylo divné. Tak zde je to tedy opravdu podáno hodně divně.

U rodinného oběda, když se Václav vzdálí, se dozvídáme, že bratr s rodinou chtějí maminku dům prodat a Václava dát do ústavu. Ukazují mamince fotky ústavu a přemlouvají ji, aby ho navštívila, a že se tam Václav bude mít výborně. Václav to slyší, ale jakmile bratr s rodinou odejdou, zase se vše vrací do starých kolejí, ve kterých se zdá, že Václav s maminkou se spolu mají vlastně dobře a že problémy vytváří jen okolí.

Následuje několik průšvihů tvářících se jako klukoviny a Václav je nyní prezentován jako puberták, například když s pubertáky jezdí na motorkách a ušpiní si oblek. Série úrazů a porušení zákonů, při kterých se opět poukazuje na blbost ostatních a Václav jakoby v tom byl opět tak nějak nevinně. Což ovšem působí tak, jako že Václav v tomhle světě opravdu není schopný za žádných okolností fungovat, protože špatnosti jsou na každém rohu a on je není schopný přejít, tudíž katastrofa je na spadnutí a definitivní řešení v podobě smrti se opět začíná tvářit jako jediné možné.

První pokus o zneškodnění „problému“, tedy Václava, je, když ho zbije jeho bratr, a druhý pokus, když je Václav zavřen do vězení a tam fyzicky napadán spoluvězněm. Václav sice nakonec nezemře, ale ve vězení je evidentně umístěn chybně, protože tam blouzní a vypadá spíš na blázinec, každopádně někde zavřený je a tím zneškodněn – ať už jde o ústav či o vězení, společnost je „problému zbavena“. Dovětkem formou textu, že Václav nakonec dostal milost od prezidenta, se jen vrací k inspiraci skutečnou osobou, ale v příběhu Václava neznamena nic moc, protože – vrátí se přeci do úplně stejného prostředí, a právě prostředí bylo problém.

Negativní stereotypy zobrazené ve filmu:

- Václav fyzicky ohrožuje lidi a směje se tomu, chce jim ubližovat. Je společnosti (i rodině) nebezpečný a své chování považuje za oprávněné.
- Maminka, které nikdy neublížil, se ho přesto bojí – jeho chování je prezentováno jako nevyzpytatelné.
- Přesvědčení, že by Václav musel do ústavu, kdyby byl bez maminky, a že se tam bude mít výborně, protože tam patří.
- Václav je v této idylické krajině problémem, ne prostředí, ve kterém se nachází, to Václav se musí změnit, ne podmínky.
- Václavův milostný život – žena se k němu chová jako k dítěti bez sexuality a následně s ním má erotický zážitek, který vyvolává pocit, že sama skutečnost, že má Václav sex, je divná a nepatřičná. Ale ona je nepatřičná právě jen proto, že je to divná situace a Václav dítě bez sexuality není a není důvod se tak k němu chovat.
- Zneškodnění „problému“, tedy Václava, ať už jde o ústav či o vězení, společnost je „problému zbavena“.
- Celkově je postava Václava velice roztříštěná a nevěrohodná, nepůsobí jako celistvá, reálná bytost.

3. NUDA V BRNĚ

Tento film je žánrem komedie a utahuje si již ze své podstaty ze všech svých postav, poukazuje na absurdity lidského chování, a proto zde nevyznívá ukazování vadných „zdravých“ postav jako alibismus. Často se totiž stává, že bodré poukázání na to, že jsme vlastně všichni „vadní“, vyznívá asi tak podobně, jako když někdo prohlásí, že je z šestnáctiny cikán, a tak přece nemůže být rasista.

Zápletka filmu Nuda v Brně se týká Olinky a Standy, dvou postav s mentálním hendikepem, z nichž každý bydlí v jiném městě, ale nyní se mají sejít a mít spolu první sex. O Standovi a Olince nás blíže informuje voiceover, sdělí váhu, výšku, postižení, rodinný stav, odvypráví nám jejich seznámení a jasně sdělí cíl celého příběhu – dostat Olinku a Standu na jedno místo a umožnit jim mít sex. Standovi s přípravou na tuto událost pomáhá bratr, Olince skupina sousedek.

Pro splnění cíle je potřeba překonat několik překážek. Na Standovi je, aby se naučil nasazovat kondom a aby dojel do Brna za Olinkou, z čehož to první k dosažení cíle nutné není. Na Olince je, aby uvařila a dostala maminku z bytu, z čehož to první nutné není. Přestože se s prvními body snaží Standovi i Olince okolí poradit, zdá se, že tím napáchají snad víc škody, než užitku – například Olinka chtěla vařit lečo, sousedky jí poradily řízky, a jak se ukáže, Standa řízky vůbec nejí.

Zdá se, že všechno jde líp, pokud jim do toho okolí nezasahuje. Dokonce i jejich výraz je jiný, když jsou sami, a nemusí naplňovat roli „mentálně hendikepovaných“. Například když Olinka dělá přípravy na večer a maže si nohy krémem, nebo když se Standa zastaví na ulici a prohlíží si Brno, jejich výraz se úplně promění, zvážní. Když se ale během chvíle oba dva vrátí ke svým „pomocníkům“, začnou zase dělat blbosti a tváří se nesměle, což podtrhuje myšlenku, že hendikep ve skutečnosti vytváří sama společnost, ve které se jedinec vyskytuje.

Největší překážkou k dosažení cíle – tedy toho, aby spolu dva dospělí lidé mohli mít sex – se ukáže být maminka Olinky. Přehnaně o ni pečuje, chová se k ní jako k dítěti, kontroluje ji při všem, co dělá, říká jí dokonce, co smí jíst a co ne. Olinka už je zoufalá, ví, že Standa se blíží, a s maminkou se není možné nijak domluvit. Sáhne tedy k poněkud extrémnímu řešení a maminku uspí prášky na spaní a odklidí ji do

kumbálu. Což by nenastalo, kdyby se maminka „odklidila“ sama a dobrovolně. Ale taková varianta vůbec nepřichází v úvahu, protože maminka o Olinku pečuje jako o malou holčičku, a byt by ji na sex asi dobrovolně nevyklidila. Při odklizení maminky na ní ještě Olinka vykoná symbolickou soulož, když se jí snaží odtáhnout a nějak na místě uvelebit. Následně se spící mamince omlouvá, za uspání i za soulož budoucí, pravděpodobně.

Problémy odstraněny a přípravy dokončeny, maminka zamčená a Standa před dveřmi. Jsme v polovině filmu a mohlo by se zdát, že i u cíle. V druhé polovině se ale do rande Olinky a Standy ještě zapojí sousedky, již zmiňovaná Standova nechť k řízkům a nakonec problémy v postelové přípravě. Olinka po útrapách postelových příprav ještě zkusí v kumbálu odebrat polštář mamince a dát ho Standovi, ale zdá se, že ani to nezafunguje. Olinka i Standa jsou těsně před zhroucením. Vyzkoušeli všechny rady a nic nezafungovalo. Nakonec to vzdají a zkusí být pouze sami sebou. Sex úspěšně proběhne, Olinka jde sousedkám spokojeně nahlásit, že je již ženou a Standa si schoulený v pozici plodu užívá znovuzrození. Na rozdíl od ostatních párů v domě, které se také pokoušely mít sex, Standovi a Olince nejen že se to povede, ale dokonce mají i lásku.

Maminka se budí a pozoruje klíčovou dírkou oslavně tančícího Standu – Olinka má před ní tajemství! Olinka a Standa spolu vtipkují, jsou klidní a spokojení. Maminka z kumbálu zakřičí a zklamaně nad Olinkou lamentuje, jak jen mohla něco takového udělat. Standa z hysterické scény vyděšeně utíká, ale rozhodne se za Olinkou vrátit. Olinka chce nějakým způsobem řešit maminku, ale jakmile se Standa vrátí, rozhodne se pro něj. Jako jediný pár v příběhu spolu Standa a Olinka zůstávají, dokázali si to vybojovat. A nejenže jim nehrozil oblíbený stereotyp „jsou jiní – musí zemřít“ a dostali místo pro život, ale dokonce ještě jeden další život vytvořili.

V tomto filmu je mnoho pozitivních příkladů jak nediskriminovat postavy s mentálním hendikepem, dokonce zde nenacházím ani žádný vážně míněný negativní stereotyp. Za pozitivum považuji především to, že sám film na negativa takových stereotypů trefně upozorňuje.

- Olinka a Standa spolu mají mít první sex, a tato skutečnost zde není popisována nějak nevhodně či nepatřičně, ale naopak, jako něco přirozeného a normálního.
- O Olince i Standovi se dozvídáme důležité věci pro realističnost charakterů, dokážeme jejich jednání pochopit, vcítit se.
- Standovi s přípravou na sex pomáhá bratr, Olince skupina sousedek – obě postavy s mentálním hendikepem tedy mají přátele, blízké lidi, kterým se mohou svěřovat a kteří je mají rádi.
- Zdá se, že všechno jde líp, pokud jim do toho okolí přehnaně nezasahuje a nechá je být takové, jací jsou.
- Maminka se k Olince neprávem chová jako k malému dítěti, přehlíží její potřeby a přání, a tak musí mít Olinka tajemství a trápení.
- Standa a Olinka nemají jen sex, ale i lásku. I postava s hendikepem může mít milostný život.
- Oba dva se sami rozhodli, a svůj vztah si vybojovali.
- Nemuseli být „uklizení“, smrt si v příběhu našla jinou postavu.

ZÁVĚR

Nejčastější kliše a stereotypy, týkající se postav s mentálním hendikepem, jsou taková, která tyto soby nějakým způsobem omezují, pacifikují, či odklízí někam do ústraní. Nejedná se jen o tak definitivní řešení, jako například „jediným možným řešením problémů je smrt osoby s hendikepem“, ale také třeba už jen o přesvědčení, že postava by měla jít automaticky do ústavu, protože tak je to pro „takové lidi“ prostě správné. Že postava s mentálním hendikepem je jen přítěží, nemůže přinést rodině, blízkým, ani společnosti nic dobrého. Chování se k postavě s mentálním hendikepem automaticky jako rodič k malému dítěti, přestože objektivní důvod k tomu není, či rovnou popírání její sexuality, milostného života, lásky, je také velice zraňujícím stereotypem, který je podvědomě možná ještě silnější než prvně zmiňované „definitivní řešení“. Také je třeba dát si pozor na zobrazení postavy s mentálním hendikepem jako jediného problému, jediného činitele, a nebrání v potaz okolí a prostředí, ve kterém postava žije, a ze kterého její podmínky vycházejí. Jako poslední závažný negativní stereotyp ve vybraných filmech zobrazený vnímám zobrazení postavy s mentálním hendikepem jako někoho, kdo schválně fyzicky ohrožuje lidi a chce jim ubližovat. Je společnosti (i rodině) nebezpečný a své chování považuje za oprávněné.

Myslím si, že následování či prohloubení pozitivních příkladů zacházení s postavami s mentálním hendikepem v uvedených filmech nemusí příběhu ubírat na zajímavosti, ale naopak, učinit jej realističtější a pochopitelnějším. Nechat například postavy s mentálním hendikepem vyjádřit jejich přání, názory, nerozhodovat automaticky za ně. Postavy vytvořit plastické a realistické, s vlastní povahou, charakterem a příběhem. Dovolit i postavám s mentálním hendikepem být nositeli pozitivních hodnot, působit atraktivně, být přínosem společnosti, mít přátele, rodiny, které je mají rády, a představit je jako právoplatné členy společnosti. A samozřejmě přiznat i postavám s mentálním hendikepem právo aktivně o sobě rozhodovat, volit si vlastní cestu a mít právo na lásku.

POUŽITÁ LITERATURA

ARONSON, Linda. *Scénář pro 21. století*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2014. ISBN 978-80-7331-314-2.

KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). *Jinakost - postižení - kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu : antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-050-6.

KULKA, Jiří. *Psychologie umění*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2329-7.

KRAUS, Jiří. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1351-2.

LONGMORE, Paul K. *Why I burned my book: and other essays on disability*. Philadelphia: Temple University Press, c2003. American subjects. ISBN 1-59213-024-0.

NORDEN, Martin F. *The cinema of isolation: a history of physical disability in the movies*. New Brunswick: Rutgers University Press, c1994. ISBN 0-8135-2104-1.

PIPEKOVÁ, Jarmila a Marie VÍTKOVÁ. *Sociálně pedagogické aspekty ve speciální pedagogice: sborník k projektu EXTRA 1995 "Sociální pedagogika a její funkce v itegraci postižených*. Brno: Paido, 1996. ISBN 80-85931-27-3.

ŠESTÁKOVÁ, Irena. *Sociální aspekty integrace handicapovaných do společnosti: Social aspects of integrating handicapped people into society*. V Praze: České vysoké učení technické, 2006. ISBN 80-01-03542-5.

VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada, 2012. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3829-1.

PŘÍLOHY

1. Fany (1993), zdroj: čsfd.

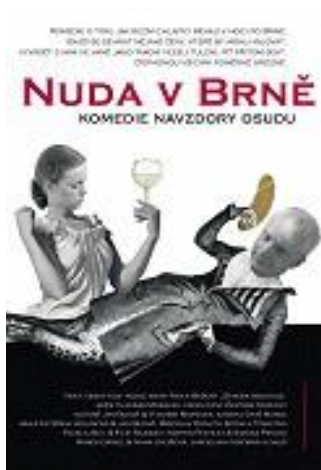
2. Návrat idiota (1999), zdroj: čsfd.

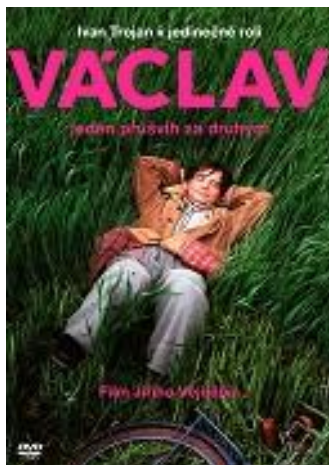
3. Archa pro Vojtu (2002), zdroj: čsfd.

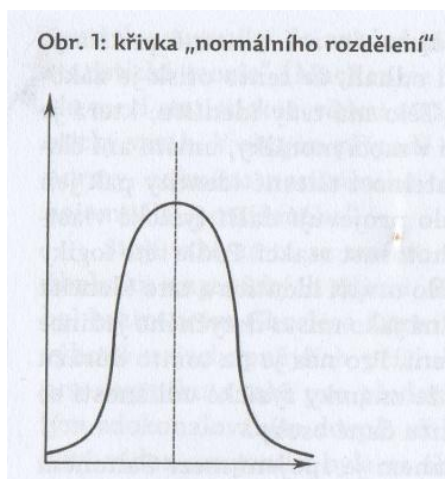
4. Nuda v Brně (2003), zdroj: čsfd.

5. Václav (2007), zdroj: čsfd.

6. Gaussova křivka „normálního rozdělení“. Kolářová (2012), 82 s.

7. Tabulka možností sebeobsluhy, (lehká, střední, těžká a hluboká mentální retardace).

Valenta, Michalík, Lečbych (2012), 268 a 269 s.

Tab. 16.1 Možnosti dosažení dovedností v sebeobsluze vzhledem k stupni mentálního postižení

	LMP	STMP	TMP	HMP
	Plní většinou samostatně	Některé činnosti zvládnou sami, u některých potřebují pomoc	Plní převážně s dopomocí	Nesamostatnost, odkázání na pomoc jiných
Hygiena	Samostatnost (mírná opožděnost vůči vývojovým normám)	<ul style="list-style-type: none"> • někdy si samostatně myjí ruce (před jídlem, po použití WC) a obličeje • používají ručník, mýdlo, hřebínek • pouštějí vodu • uklízejí pracovní místo a pomůcky • čistí si zuby s pomocí • upozorní na nutnost vykonání potřeby • na upozornění používají kapesník, ale nesmrkají 	<ul style="list-style-type: none"> • přivýkání na vodu, omývání rukou a obličeje vlhkou žínkou • nejsou schopni upozornit na vykonanou potřebu a nutnost přebalení 	Nesamostatnost
Oblékání, obouvání	Samostatnost (mírná opožděnost vůči vývojovým normám)	<p>Převážně s dopomocí:</p> <ul style="list-style-type: none"> • oblékání, svlékání • zapínání (knoflíky, zipy) • ukládání oblečení a bot na určené místo v šatně • zavazování bot • rozpoznání částí oblečení (svého oblečení) • složení a uložení oblečení 	<ul style="list-style-type: none"> • zraková pozornost při oblékání • nastavování končetin 	Nesamostatnost
	LMP	STMP	TMP	HMP
Stravování	Samostatnost (mírná opožděnost vůči vývojovým normám)	<p>Převážně s dopomocí:</p> <ul style="list-style-type: none"> • prostírání stolu, chystání talířků a příboru, úklid, mytí nádobí • pití z hrnečku, jezení příborem, popř. vidličkou • správné sezení u stolu • zásady slušného chování (poprosit, poděkovat) 	<ul style="list-style-type: none"> • krmení ve vhodné poloze • individuální příjem polotuhé potravy lžičkou • kladení soust na různá místa v ústech • napomáhání polykání masáží pod bradou • pití z láhve, hrnečku, popř. lžičky 	Zasondování, odkázání na pomoc druhých
Péče o zdraví	Většinou jsou schopni v rámci svých možností dodržovat zásady péče o své zdraví	<ul style="list-style-type: none"> • reagují na zákazy • částečně mohou rozpoznat nebezpečnou situaci, upozornit blízkou osobu, nejsou však schopni poskytnout první pomoc • dle svých možností a na základě instrukce jsou schopni dodržovat zásady správné výživy • řídí se pokyny odpovědných osob, většinou však nejsou schopni hlásit jim ohrožení sociálněpatologickými jevy • při správném vedení jsou schopni překonávat strach a cítit se jistěji 	<ul style="list-style-type: none"> • ne vždy reagují na zákazy • většinou nerozpoznají nebezpečnou situaci • nejsou schopni dodržovat zásady správné výživy • odkázání na pomoc druhých • snadno manipulovatelní • ohrožení sociálněpatologickými jevy 	Odkázání na pomoc druhých